

Univerzitet u Sarajevu

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za psihologiju

**Doprinos religioznosti i empatije u
objašnjenju stavova lokalne zajednice prema
migrantima**

Završni magistarski rad

Mentorica:

prof.dr. Jadranka Kolenović- Đapo

Studentica:

Ružica Marković

Sadržaj

1. UVOD	3
TEORIJSKA OSNOVA KONCEPATA U ISTRAŽIVANJU	5
Religioznost.....	5
Empatija.....	8
Stavovi prema migrantima.....	9
PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA	12
2. CILJ ISTRAŽIVANJA	16
Problemi istraživanja	16
Hipoteze istraživanja	16
3.METODOLOGIJA.....	17
3.1.Uzorak	17
3.2.Instrumentarij.....	17
3.3.Postupak.....	19
4.REZULTATI.....	20
Deskriptivna statistika	21
5.RASPRAVA.....	28
Metodološki nedostaci i preporuke za buduća istraživanja	33
6.ZAKLJUČAK	34
Literatura	35
PRILOG	40

1. UVOD

Migracija je kontroverzno pitanje. Čitanje popularnih medija u gotovo bilo kojoj zemlji, zajedno s nizom anketa, sugeriraju da stanovnici kontrolu imigracije vide kao ključnu i da su više naklonjeni pooštrenim postojećim pravilima o ulasku u odnosu na pravila koja nisu tako oštra. Posljednji veliki val migracija koji je pogodio Europu tijekom 2015. godine na prvi pogled nije bio ekonomske prirode, već se odnosio na prisilne migracije iz ratom zahvaćenih područja Bliskog istoka, prije svega Sirije i Iraka. Međutim, dogodilo se da se navedenoj populaciji u velikoj mjeri priključio značajan broj migranata porijeklom iz drugih zemalja Azije i Afrike koje nisu pogođene ratom, što možemo pripisati ekonomskim razlozima napuštanja vlastite zemlje. Opće nezadovoljstvo uzrokovano gospodarskom krizom iskoristile su mnoge nacionalne vlade i populistički pokreti u raznim europskim državama jer su pokušali povećati popularni konsenzus o dezinformacijama i strahu od migranata. Retorika „invazije” i predstavljanje migranata kao profitera i konkurenata za ograničeni broj radnih mjesta i resursa uzrokovali su povećano neprijateljsko i diskriminirajuće postupanje prema migrantima. Njih se općenito „krivi” za gospodarske i socijalne probleme Europe i promatra ih se kao prijetnju zajednici primateljici.¹

U prvoj polovici 2018. godine, Bosna i Hercegovina je svjedočila drastičnom porastu u broju migranata i izbjeglica koji su ušli na njen teritorij: od 237 zabilježenih u siječnju do 2.557 zabilježenih u svibnju i 2.493 u srpnju². Ukupan broj evidentiranih dolazaka od 1. siječnja do 31. srpnja 2018. godine bio je 10.145 (u usporedbi s ukupno 218 evidentiranih u cijeloj 2017. godini), od kojih su 175 djeca bez pratnje i djeca odvojena od roditelja ili staratelja.³ Izbjeglice i migranti u Bosnu i Hercegovinu ulaze na neregularan način koristeći se dvjema glavnim rutama, većinom stižući kopnom iz Srbije i Crne Gore. Druga glavna ruta počinje u Grčkoj i kreće se kroz Albaniju i Crnu Goru do Bosne i Hercegovine. U prvim mjesecima 2018. godine, izbjeglice i migranti brzo su se prebacili iz pograničnih područja prema glavnome gradu Sarajevu, dobivši usput potvrde od terenskih ureda Službe za poslove sa strancima Bosne i Hercegovine (OSCE, 2018). Procjenjuje se da u Bosni i Hercegovini ostaje između 4500 i 6000 izbjeglica i migranata kojima je potrebna humanitarna pomoć na raznim mjestima, najviše u Unsko-sanskom kantonu (UNHCR, 2018). Dakle, početkom 2018. godine počinje sve veći

¹ Cf. Caritas Europa, 2016. „Dobro došli – migranti čine Europu jačom. Prakse Caritas za uključivu Europu”. Bruxelles

² Ažurirani međuagencijski operativni podaci – situacija izbjeglica i migranata u BiH - UNHCR.

³ OSCE (2018). Procjena situacije u vezi sa migrantima i izbjeglicama u Bosni i Hercegovini.

dolazak migranata, te će se tzv. Balkanska ruta pomjeriti prema Bosni i Hercegovini, čiji teritorij koriste kako bi došli do ciljanog odredišta.

Migrantska kriza je izazov za domaće političare i vlasti Bosne i Hercegovine. S obzirom da je Bosna i Hercegovina jedna od najsiromašnijih država Europe, ona nema efikasan sustav i plan za dugotrajno zbrinjavanje migranata. Iako je u migrantskoj ruti Bosna i Hercegovina u većini slučajeva imala ulogu zemlje tranzita (migranti se ne zadržavaju duže od nekoliko dana prije nego nastave put prema svojim krajnjim odredištima), prolazak velikog broja migranata, kao i duže zadržavanje jednog dijela navedene populacije dovelo je do velikog broja pitanja, diskusija, kao i medijske pažnje. Mediji uglavnom izvještavaju o problematičnom ponašanju nekih migranata na području Kantona Sarajevo, kao i u Bosni i Hercegovini općenito, što povećava percepciju migranata kao prijetnje sigurnosti države i njezinih građana. Na taj način migranti su građanima prezentirani u negativnom svijetlu, a iz godine u godinu dolaze na mjesto teme od velike važnosti za društvo. No, s druge strane, postoje ljudi koji s radošću pomažu navedenoj populaciji iako je takvim akcijama nedovoljno mjesta u medijskom prostoru. Takve suprotstavljene informacije zasigurno utječu na formiranje i održavanje različitih stavova građana prema migrantima. Važnu ulogu u formiranju stavova prema migrantima može imati empatija, čiji je značaj prepoznat u mnogim područjima društva. Naime, empatija predstavlja jedno od temeljnih načela kojim se vode profesionalci u području skrbi. Dodatno, središnji je pojam mnogih svjetskih religija. Stoga smo se odlučili ispitati stavove stanovnika na području Kantona Sarajevo gdje se nalaze prihvatni centri za migrante, te koji je doprinos religioznosti i empatije u navedenim stavovima.

TEORIJSKA OSNOVA KONCEPATA U ISTRAŽIVANJU

Religioznost

Prema Ćoriću (1998) religija je „sustav shvaćanja, vjerovanja, ponašanja, obreda i ceremonija, pomoću kojih pojedinac sebe stavlja u odnos s Bogom ili s nadnaravnim svijetom, kao i drugim ljudima“. Iz tog sustava religiozna osoba dobiva niz vrijednosti prema kojima se ravna i prosuđuje nadnaravni svijet. Neki od glavnih problema na koje su psiholozi u ovom području usmjereni odnosi se na pitanje univerzalnosti vjere, pitanje odnosa religioznosti i mentalnog zdravlja, razlike zdrave i nezdrave religioznosti, te ono što je u interesu ovog rada jest: kako je religioznost povezana s međuljudskim odnosima. Budući da je religioznost kompleksan konstrukt, postoje različiti načini na koje se pristupalo operacionalizaciji navedenog konstrukta. Dio autora je religioznost izjednačavao s vjerovanjem, a drugi dio s posjećivanjem crkve ili s posljedicama religioznosti u svakodnevnom životu. Ove razlike u definiranju pojma često rezultiraju kontradiktornim rezultatima. Općenito, Allportov dvodimenzionalni koncept intrinzične i ekstrinzične religioznosti te višedimenzionalni koncept Glocka i Starke pokazali su se najrazrađenijima i najzastupljenijima u znanstvenoj literaturi (Mikulić, 2018).

Prema Allportovom dvodimenzionalnom konceptu intrinzične i ekstrinzične religioznosti postoje dva tipa religiozne orijentacije. Prvi je tip je intrinzično religiozna osoba koja kroz vjeru nadilazi osobne interese te prihvaća i njeguje vjeru zbog samih njenih vrijednosti. Takav je pojedinac ponizan u svojim sudovima i tolerantan prema pogledima drugih. Suprotno tomu, ekstrinzično religiozna osoba, drugi tip, više drži do koristi od vjere, nego do njezinih zahtjeva i njezinog autentičnog duha. Takve osobe mogu koristiti religiju kako bi stekle sigurnost i utjehu, status i samoopravljanje te je obično selektivno oblikujući kako bi odgovarala važnijim potrebama. Dakle, intrinzičan tip religioznosti može se smatrati zreloom, a ekstrinzičan tip nezreloom religioznošću (Ćorić, 1998). Konkretno primjenjujući navedeni koncept za potrebe ovog istraživanja, ističe se da je kod intrinzično religioznih pojedinaca uočen veći stupanj altruizma, empatije, odgovornosti i tolerantnosti. Suprotno tome, primijećena je pozitivna povezanost ekstrinzične religioznosti s mjerama predrasuda, dogmatizma, anksioznosti i strahom od smrti, dok je negativno povezana sa zadovoljstvom životom i altruizmom (Stiplošek, 2002). No, Allportov koncept religioznosti nije prošao bez kritika. Najčešća kritika odnosi se na različito shvaćanje autora što koncepti religiozne orijentacije zapravo predstavljaju, odnosno mjere li oni motivaciju za religiozno ponašanje, a ne religioznost

(Hodge, 1972., prema Matić, 2014.), ili su intrinzična i ekstrinzična orijentacija osnovne varijable ličnosti, pri čemu je religioznost jedna od manifestacija orijentacije (Hunt i King, 1971., prema Matić, 2014.). Uz to, Kirkpatrick (1993) upozorava kako je intrinzična religioznost također prediktor diskriminatornih stavova i predrasuda, a Donahue (1985) kako skala religiozne orijentacije nije primjenjiva na nereligioznim pojedincima jer podrazumijeva da je osoba koja ju ispunjava barem dijelom religiozna. Zbog ovih i drugih ograničenja javila se potreba za drukčijom konceptualizacijom religioznosti.

Ideja u podlozi višedimenzionalnog koncepta religioznosti Glocka i Starka (1962) je olakšavanje utvrđivanja različitih načina na koje su pojedinci religiozni. Prvobitno je Glock prezentirao teorijsku tipologiju koja sadrži četiri dimenzije: ideologijsku (religijska vjerovanja), ritualističku (religijska praksa), iskustvenu (osjećaji povezani s religijskim iskustvom) i posljedičnu (učinke aplikacije navedenih dimenzija na nečiji životni stil). Kasnije je, slijedeći Fukuyarnu, koji je prvi predložio i proučavao intelektualnu dimenziju (religijsko znanje), i nju uključio u svoju originalnu tipologiju (Marinović- Jerolimov, 1995). Ideologijska se dimenzija odnosi na različita vjerovanja o božanstvu, koja se može razlikovati između i unutar određenih religijskih sustava. Nadalje, ritualistička dimenzija propituje na koje načine i u kojoj mjeri pojedinac izvršava obrede i rituale propisane od strane vjerske zajednice. No, ova dimenzija ne daje odgovor na pitanje koliko je osoba internalizirala vrijednosti koje promiču rituali, a koliko ih prakticira iz osjećaja dužnosti prema zajednici i pridržavanju normi. Iskustvena dimenzija uključuje cijeli raspon različitih osjećaja vezanih uz religijsko iskustvo, od strahopoštovanja i poniznosti do spokoja i sjedinjenja s nadnaravnim (Jašić, Hodžić i Selmanović, 2012). Intelektualnom se dimenzijom nastoji propitati u kojoj mjeri pojedinac raspolaže znanjem o temeljnim načelima svoje vjere i njenim svetim spisima. To znanje može, a i ne mora biti povezano s vjerovanjem (Marinović Bobinac, 2005). Posljedična dimenzija odnosi se na učinke ostalih dimenzija religioznosti na svakodnevni, svjetovni život pojedinca. Točnije, uključuje sve religijske preporuke i stavove kojih se pripadnik određene vjerske zajednice treba pridržavati. Stoga, što su vrijednosti koje neka religija promiče snažnije uklopljene u pojedinčev svjetonazor, u većoj će se mjeri odražavati u njegovom svakodnevnom ponašanju (Stiplošek, 2002). Istraživanja su pokazala da je ideologijska dimenzija najbolji prediktor ostale četiri dimenzije i ujedno jezgra religioznosti, dok se sudjelovanje u obredima, vjersko znanje, religiozna iskustva i moralno ponašanje smatraju sekundarnom odrednicom religioznosti (Mikulić, 2018).

Spol. Istraživanja spolnih razlika u stavovima prema imigrantima relativno su nekonzistentna. U istraživanju provedenom 2017. godine na općoj populaciji u Hrvatskoj nije utvrđena razlika između muškaraca i žena u ksenofobiji, kao ni stavovima prema izbjeglicama, imigrantima i multikulturalizmu (CMS, 2017, prema Mikulić, 2018). Nadalje, na uzorku zadarskih učenika završnih razreda srednje škole (Čarija, 2016), kao i studenata Zagrebačkog sveučilišta (Župarić-Iljić i Gregurović, 2012) također nisu utvrđene spolne razlike u percepciji tražitelja azila kao društvene i zdravstveno-ekonomske prijetnje. Međutim, uočeno je da su mladići u većoj mjeri u odnosu na djevojke percipirali tražitelje azila kulturnom prijetnjom. Adorno i sur. (1950; prema Carević, Hrestak, Pećnik i Roca, 2016) navode kako dio objašnjenja leži u tome da muškarci u većoj mjeri imaju osobine autoritarne ličnosti (etnocentrizam, konzervativizam), zbog čega će biti skloniji izražavati predrasude kao odgovor na prijetnju moći i integritetu vlastite grupe. Takav tip ličnosti dijelom se formira socijalizacijom, pri čemu se dječake u odnosu na djevojčice u značajnijom mjeri potiče da budu odvažni, čvrsti i ponašaju se zaštitnički, što u nekim slučajevima može dovesti do netolerantnosti (Mikulić, 2018).

Dob. Kada je u pitanju dob, nalazi istraživanja pokazuju da mlađi ispitanici imaju generalno pozitivniji stav o doseljenicima (Hernes, Knudsen, 1992; Quillian, 1995; Card i sur., 2005, prema Petrović i Pešić, 2017). U istraživanjima provedenim u Hrvatskoj uočeno je postojanje dobnih razlika u stavovima prema prisilnim migrantima (izbjeglice i tražitelji azila), pri čemu mlađe dobne skupine pokazuju veću otvorenost i prihvaćanje u odnosu na starije (Carević i sur., 2016). Također, najveći stupanj društvene distance prema radnim imigrantima imali su pojedinci iz dobne skupine od 30-49 godina, dok su ih osobe starije od 70 godina u najvećoj mjeri percipirali kao socioekonomsku prijetnju (Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012).

Socioekonomski status. U državama ekonomske stabilnosti stavovi prema migrantima su pozitivniji nego u onima gdje je materijalni status lošiji. Isto tako, postoje razlike među grupama unutar država s obzirom na procijenjeni socioekonomski status. Primjerice, Zapata-Barrero (2009) pronalazi negativnije stavove prema imigrantima kod socijalno depriviranih skupina u Španjolskoj. Isto tako, rezultati istraživanja (Vuletić i Pešić, 2017) provedenog u Srbiji ukazuju na pretežno neutralan stav prema migrantima koji je uvjetovan zaokupljenošću građana osobnim problemima, među kojima dominira ekonomska depriviranost. Kada je riječ o ekonomskoj dimenziji integracije migranata, rezultati istraživanja ukazuju da bi ona bila znatno teža u ekonomski depriviranim južnim općinama u odnosu na ekonomski razvijenije općine u Vojvodini (Vuletić i Pešić, 2017). Istraživanja provedena na općoj populaciji u Hrvatskoj potvrđuju taj trend, neovisno radi li se o stavovima prema izbjeglicama (Carević i sur., 2016)

ili stranim radnicima (Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012). U okviru teorije realnog sukoba poseban oblik međugrupne dinamike odvija se kroz proces traženja žrtvenog janjeta (Aronson i sur., 2002). Naime, materijalno deprivirane skupine, suočene s frustracijom i ljutnjom oko vlastitog nepovoljnog statusa, u većoj mjeri pokazuju hostilnost prema grupama koje su neomiljene, uočljive i relativno nemoćne, a migranti zbog svog nepovoljnog položaja i vidljivih obilježja koja ih čine različitim od bosansko- hercegovačkog stanovništva mogu predstavljati jednu od takvih grupa, odnosno biti žrtveno janje.

Empatija

Empatija se najčešće definira kao sposobnost razumijevanja onog što drugi osjećaju (Cecchetto, Korb, Rumiati & Aiello, 2018). Sastavnice empatije su: kognitivna, afektivna i suosjećajna. Budući da pri empatiziranju s drugom osobom dolazi do fizioloških promjena, Blair (2005; prema Cecchetto i sur., 2018) je nazvao sposobnost proživljavanja emocija koje proživljava druga osoba motornom empatijom. Ipak, u pravilu, kognitivna empatička stanja odnose se na zamišljanje svoje perspektive iz pozicije druge osobe i zamišljanja perspektive druge osobe, dok se afektivna empatija odnosi na osjećaje drugih osoba ili osobni distres i zabrinutost za drugu osobu (Cecchetto i sur., 2016). Suosjećajna empatija uključuje kognitivnu i afektivnu komponentu. Dakle, empatija podrazumijeva razumijevanje stanja druge osobe, što znači da uključuje kognitivne elemente, proživljavanje onoga što doživljava osoba s kojom se empatizira, dok suosjećanje ne znači doživljavanje istih osjećaja (Vuković i Bošnjaković, 2016). Batson i Ahmad (2009) otkrili su da empatija, posebno zamišljanje vlastite perspektive u određenoj situaciji, koje potiče svjesnost o problemima druge grupe, ali i preuzimanje tuđe perspektive te empatička zabrinutost koje utječu na pozitivnije stavove, mogu pomoći u približavanju različitih grupa. Weinerovo istraživanje (1980) pokazalo je da se empatija pojavljuje češće ako ljudi imaju percepciju da marginalizirana osoba nije kriva za svoje stanje, što bi u ovom slučaju uključilo izbjeglice koje su morale napustiti svoju zemlju ne vlastitom voljom. Dakle, u ovom slučaju bi to značilo da je lakše empatizirati s osobama za koje se percipira da nisu imali kontrolu u vezi svog stanja, što djelomično potvrđuju istraživanja.

Kao što je već spomenuto, veći stupanj empatije povezan je s većim stupnjem religioznosti. Primjerice, kršćanstvo izravno promiče empatiju kroz ljubav i milosrđe prema svim ljudima. Mnogobrojni filozofsko-religijski tekstovi poput onih u Starom i Novom zavjetu govore upravo o tome. Poznati primjer je prisposoba o Milosrdnome Samarijancu (Luka 10:33; prema Pommier, 2010) koja je značajna jer ne promiče samo empatiju prema pripadnicima vlastite

grupe, već ističe moralnu pouku tretiranja svih ljudi suosjećajno. Stoga, autentično bi religiozni pojedinci kroz empatiju trebali biti prosocijalno orijentirani te usmjereni na dobrobit čovječanstva (Mikulić, 2018). Slično tome, u islamu, Poslanik s.a.w.s. ohrabruje vjernike da budu empatični riječima: *“Vidiš vjernike u njihovoj međusobnoj ljubavi, samilosti jednih prema drugima i učtivosti, kao da su jedno tijelo; kada jedan dio tijela osjeti bol, čitavo tijelo osjeća groznicu i nesanicu.”* (Buharija). Kur’an opisuje vjernike kao one koji su milostivi, a to je forma empatije. Empatija potiče da se ljudi međusobno pomažu.⁴

Stavovi prema migrantima

Petz (1992) definira stavove kao „stečenu, relativno trajnu i stabilnu organizaciju pozitivnih i negativnih emocija, vrednovanja i reagiranja prema nekom objektu“. Iz navedenog je vidljivo da je struktura stava trodijelna, odnosno da sadrži emocionalnu, spoznajnu i ponašajnu sastavnicu, sukladno Katzovoj strukturalnoj teoriji stavova. Emocionalna sastavnica uključuje emocionalne reakcije koje pobuđuje objekt stava, spoznajnu sastavnicu čine misli i vjerovanja o specifičnim obilježjima objekta stava, dok ponašajna sastavnica predstavlja postupke ili vidljiva ponašanja prema objektu stava. U kontekstu međugrupnih stavova Aronson, Wilson i Akert (2002) spoznajnu sastavnicu, odnosno stereotype, opisuju kao generalizacije o grupi ljudi kojima se istovjetne osobine pripisuju gotovo svim članovima te grupe, neovisno o stvarnim razlikama između članova. Predrasude, odnosno emocionalnu sastavnicu međugrupnih stavova, definiraju kao neprijateljske ili negativne stavove prema pripadnicima prepoznatljive grupe ljudi, zasnovane isključivo na temelju članstva u toj grupi. Posljednju, ponašajnu sastavnicu autori su imenovali diskriminacija, a ona predstavlja neopravdano negativno ponašanje prema članovima grupe koje se javlja samo na temelju pripadnosti toj grupi. Predrasude i diskriminacija mogu se očitovati kroz iskazivanje socijalne distance, odnosno spremnosti na manju ili veću bliskost s pripadnicima neke društvene grupe. Istraživanja na polju povezanosti osobina ličnosti i predrasuda prema vanjskoj grupi obično se vode ili provode kao odgovor na dvije suprotstavljene teorije interkulturalnog kontakta: teoriju grupne prijete i hipotezu kontakta. *Teorija grupne prijete* tvrdi da što su pripadnici grupe češće u interakciji s vanjskom skupinom, to je vjerojatnije da će razviti negativan stav prema vanjskoj skupini (Blumer, 1998; Coser, 1956, prema Talay i De Coninck, 2020). Pristalice teorije pripisuju ovaj ishod percepciji ugroženog kolektivnog statusa u nazočnosti velikog broja članova vanjske skupine (LeVine i Campbell, 1972; Scheepers i sur., 2002, prema Talay i De Coninck, 2020). Konkretno, kod

⁴ <https://akos.ba/empatija-osobina-vjestina-koja-moze-promijeniti-vas-zivot/> Pristupljeno 02.07.2021. godine.

ispitanika u ovom istraživanju, prema teoriji grupne prijetnje, zbog velikog broja imigranata u Bosni i Hercegovini prisutan je osjećaj kolektivne ugroženosti. Sukladno, ispitanici će imati negativnije stavove prema migrantima. S druge strane, prema *hipotezi kontakta* povećani međukulturni kontakti, odnosno veći kontakt između vlastite i vanjske grupe, rezultiraju smanjenjem predrasuda između članova vlastite i vanjske grupe (Allport, 1954; Pettigrew, 1998, prema Talay i De Coninck, 2020). Dakle, prema hipotezi kontakta od ispitanika koji su bili u kontaktu s migrantima očekuje se da će imati pozitivnije stavove prema migrantima u odnosu na ispitanike koji nisu bili u kontaktu s navedenom populacijom. Osim ovih teorija/hipoteza, Allport (1954) predložio je *hipotezu direktnoga unutargrupnog kontakta* kao učinkovitu strategiju promjene neprijateljskih međugrupnih stavova, provedeno je stotine istraživanja na ovu temu. Allport je eksplicitno naveo uvjete pod kojima međugrupni kontakt ima efekta: 1) članovi grupa moraju biti uključeni u dugoročne zajedničke aktivnosti s nadređenim ciljem, 2) moraju imati ravnopravni status i 3) moraju biti u situaciji međuovisnog odnosa. Pored navedenih uvjeta, 4) grupama je potrebno osigurati "prostor" za što više neformalnih kontakata. "Učinak je znatno olakšan ako taj kontakt podržavaju institucije (zakoni, običaji ili lokalna atmosfera) i ako je organiziran tako da vodi opažanju zajedničkih interesa i opće humanosti između članova dviju grupa" (Allport, 1954, str. 281). Hipoteza direktnog kontakta dobila je snažnu empirijsku potporu, te je pokazano da je pozitivan direktni kontakt s osobama koje dolaze iz grupa prema kojima imamo negativne stavove jedan od najboljih načina promjene tih stavova (Amir, 1976; Pettigrew i Tropp, 2006, prema Marić, Kolenović-Đapo i Đapo, 2019). U konačnici, zamišljeni kontakt je "mentalna simulacija socijalne interakcije sa članom ili članovima vanjske grupe" (Crisp i Turner, 2009, str. 234, prema Marić i sur., 2019). *Hipoteza zamišljenog kontakta* ne zahtijeva nikakav stvarni kontakt kao uvjet smanjenja predrasuda. Dovoljno je da osoba zamisli kontakt pozitivnog tona s osobom iz vanjske grupe. Kada se osobe upuste u situaciju zamišljenog kontakta, odvijaju se kognitivni procesi paralelni onima koji su prisutni tijekom direktnog kontakta (Turner, West i Christie, 2013, prema Marić i sur., 2019). Primjerice, ispitanici mogu razmišljati o tome što će naučiti o osobi iz vanjske grupe, u ovom slučaju migrantu, kako bi se osjećali u takvoj interakciji te kako bi to utjecalo na njihovu percepciju, ne samo zamišljene osobe (migranta) već općenito percepciju grupe iz koje ta osoba dolazi.

Vanjsku grupu u ovom slučaju čine migranti. Dakle, u socijalno- psihološkim terminima zanimaju nas stavovi članova unutrašnje grupe prema vanjskoj grupi. Populacija imigranata koji dolaze na prostor Bosne i Hercegovine razlikuje se od domaćeg stanovništva etnički,

kulturološki, te na osnovu rase. Migranti neregulirano, u velikom broju, dolaze na ovaj prostor što može utjecati na kreiranje stavova prema navedenoj populaciji. Osim toga, migranti predstavljaju nepoznanicu stanovništvu Bosne i Hercegovine po načinu života, jeziku, vrijednostima i stavovima. Uzimajući u obzir navedene komponente, migrantska populacija je, kao grupa, različita od populacije bosansko-hercegovačkog stanovništva, odnosno promatrajući kroz prizmu socijalno-psiholoških modela međugrupnih odnosa, vanjska grupa. Međugrupna dinamika je složen proces koji zavisi od velikog broja faktora. Intragrupna varijabilnost (poput spola, dobi, stupnja obrazovanja i osobnih karakteristika) te intergrupna varijabilnost (poput položaja i statusa) doprinose tome kako će pojedinac percipirati vanjsku grupu (Dušanić, Hrekes i Pralica, 2019).

Važno je napomenuti da značajnu ulogu u formiranju stavova imaju situacijski faktori i mediji. Jedan od situacijskih faktora koji je povezan sa stupnjem predrasuda prema migrantima jest percepcija broja migranata u državi. Iako je u određenom broju istraživanja nađena pozitivna veza između percepcije porasta broja migranata i predrasuda, meta-analiza Pottie-Sherman i Wilkesa (2015, prema Dušanić, Hrekes i Pralica, 2019) ukazuje da nije moguće tvrditi utjecaj na porast predrasuda. Razlog za ovo autori nalaze u utjecaju drugih faktora koji su stabilniji i oblikuju predrasudne stavove na individualnom nivou. Osim toga, autori navode veliki broj situacijskih faktora koji doprinose nestabilnosti ovog efekta, poput ekonomske situacije u državi koja prima migrante i ekonomske situacije iz koje migranti dolaze, migrantske kvote dogovorene u specifičnoj državi (ako su dogovorene) i mehanizme za inkorporaciju migranata (Pottie-Sherman i Wilkes, 2017). U kontekstu Bosne i Hercegovine, kombinacija situacijskih faktora, predstavlja zabrinjavajuću osnovu za ekstremne stavove prema migrantima, s obzirom na tešku ekonomsku situaciju u Bosni i Hercegovini, tešku ekonomsko-političku situaciju iz koje migranti dolaze, te nepostojeće standarde za inkorporaciju migranata u naše društvo (Dušanić i sur., 2019). Mediji mogu stvarati stavove o određenim temama naglašavanjem specifičnih vrijednosti, činjenica ili drugih aspekata kojima pridaju veću važnost nego što bi se to činilo u drukčijem kontekstu. Drugim riječima, oblikuju mišljenja jednostavnim isticanjem pojedinih obilježja problema kao važnijim od drugih, zbog čega nose veću težinu u konačnom stavu (Nelson, Clawson i Oxley, 1997). Istraživanje koje se bavilo analizom novinskih članaka na temu migranata u Velikoj Britaniji (Crawley, McMahon i Jones, 2016) te oblikom prezentacije migranata u njima pokazalo je da su oni u više od trećine slučajeva prikazani kao žrtve kojima treba pružiti podršku. Prema analiziranim člancima, britansko bi društvo profitiralo njihovom integracijom. Izjave i osobna iskustva migranata

nalaze se u većini tih priča kao dodatni mehanizam za senzibilizaciju publike. Također, vjerojatnije je da će se objavljivati osobne priče povezane s traumom, gubitkom i žalovanjem, jer to pridonosi portretiranju nekoga kao žrtve, kao u slučaju utopljenoga sirijskog dječaka 2015., koji je bio prisutan i u hrvatskim medijima (Kalebić Maglica, Švegar i Jovković, 2018). No, domaći mediji u manjem broju slučajeva rade na senzibilizaciji publike s obzirom da uglavnom objavljuju negativne vijesti povezane s migrantima, konkretno na području Sarajeva. Vijesti su malim dijelom pozitivne, većina vijesti je negativne konotacije, a neznatajan broj portala objavljuje vijesti koje bi senzibilizirale publiku po pitanju migranata. U istraživanju koje su proveli, Kržalić i Kobajica (2021) izvještavaju da analizirajući medijske objave u posljednje tri godine nemoguće je ne primijetiti da kod određenog dijela bosanskohercegovačke populacije postoji negativna percepcija izbjeglica i migranata koji dolaze s područja Bliskog istoka, pri čemu su pojedine podgrupe (etnički, rasno ili statusno definirane) često predmetom izraženih društvenih stereotipa i predrasuda (npr. tražitelji azila, muslimani). Takva negativna percepcija nije plod osobnog iskustva već je kreirana na temama i narativima koje oblikuju i plasiraju mediji.

PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA

Stavovi. Kada je o stavovima prema migrantima ili tražiteljima azila riječ, istraživanja provedena u Hrvatskoj pokazuju da su oni uglavnom negativni. Gregurović, Kuti i Župarić-Iljić (2016) nalaze da studenti prisutnost tražitelja azila doživljavaju kao društvenu, kulturnu i zdravstveno-ekonomsku prijetnju, a Maslić Seršić i Vukelić (2013) na uzorku od 800 punoljetnih građana RH nalaze da sudionici imaju negativan stav prema useljavanju ekonomskih migranata i tražitelja azila. Na slične rezultate upućuju i Benčić, Bužiniković, Miletić, Parić i Župarić- Iljić (2005, prema Kalebić Maglica i Jovković, 2018), prema kojima postoje negativni stavovi prema tražiteljima azila kao potencijalnim kriminalcima, teroristima, prenositeljima bolesti i slično. Negativnije stavove prema tražiteljima azila imaju osobe koje su politički desno orijentirane, koje su religiozne i čije obitelji nemaju migracijsko iskustvo (Čarija, 2016). Ekonomska prijetnja najsnažnija je odrednica stava prema doseljavanju u odnosu na percipiranu prijetnju vezanu uz povećanje kriminala i kulturnu prijetnju (Franc, Šakić i Kaliterna-Lipovčan, 2010). Negativni stavovi prema tražiteljima azila i migrantima prisutni su i u drugim dijelovima Europe, poput Velike Britanije (Crawley, Drinkwater i Kauser, 2013), Turske, Italije i Mađarske (Dempster i Hargrave, 2017). U istraživanju koje su proveli Deslandes i Anderson (2019) pokazano je da postoji mala, ali statistički značajna razlika između

religioznih i nereligioznih osoba, pri čemu pojedinci koji su religiozni imaju negativnije stavove prema migrantima u odnosu na nereligiozne pojedince. U istom istraživanju postoji mala, ali statistički značajna razlika između kršćana i nereligioznih pojedinaca, pri čemu kršćani imaju negativnije stavove od nereligioznih pojedinaca. Nadalje, pokazano je da muslimani imaju negativniji stav prema migrantima u odnosu na kršćane, međutim analizom podskupina pokazano je da je takav stav bio negativniji kada je riječ o migrantu, a obrnuto je kada je bila riječ o izbjeglici.

Religioznost. Scheepers, Gijsberts i Hello (2002) navode ograničenja istraživanja povezanosti religioznosti i predrasuda prema etničkim manjinama (kako u svome istraživanju nazivaju imigrante). Stoga su istraživali različite dimenzije religioznosti u jedanaest europskih zemalja. Zaključili su da nakon pet desetljeća istraživanja mogu tvrditi, barem za europske zemlje, uz koje se dimenzije religioznosti vežu etničke predrasude (pripadnost kršćanskim denominacijama, pohađanje crkve i osobito religijski partikularizam), a koje ih dimenzije smanjuju (doktrinarna uvjerenja, važnost religije i individualna duhovnost). Pokazali su prediktivnu sposobnost religioznosti i utvrdili da ona nije prividna, a da to osobito nije kad se uključe kontekstna obilježja. Scheepers, Gijsberts i Hello (2002) su utvrdili da je manja sklonost predrasudnim stavovima prema manjinama što se više prihvaćaju doktrinarna religijska uvjerenja. No, to se nije pokazalo u istraživanju koje je proveo Kumpes (2018). Međutim, ključni zaključak je u oba istraživanja sličan, a to je da su osobe koje su bez konfesionalne pripadnosti, za razliku od onih koje se konfesionalno identificiraju, manje sklone pokazivati predrasude prema imigrantima.

U istraživanju koje su proveli Kalebić Maglica, Švegar i Jovković (2018) nisu dobiveni izravni efekti, ali je dobiveno da su religioznije osobe podložnije pozitivnim sadržajima koji su im prezentirani, a koji naglašavaju humano postupanje prema žrtvama koje trebaju našu pomoć, što u konačnici dovodi do smanjenja percepcije imigranata kao kulturne prijetnje. Nereligiozni sudionici osjetljiviji su na negativno prezentiran sadržaj, koji kod njih povećava percepciju kulturne prijetnje. Istraživanje koje je provela Mikulić (2018) na uzorku studenata u Hrvatskoj rezultati pokazuju da studenti u prosjeku pokazuju umjereno pozitivne stavove, kako na pojedinim komponentama, tako i na ukupnoj mjeri stava. Ovaj nalaz ne replicira prethodno dobivene rezultate na uzorku mlađih dobnih skupina u Hrvatskoj, gdje su dobiveni negativniji stavovi. No, u prethodnim istraživanjima u Hrvatskoj ispitivali su se stavovi prema tražiteljima azila, što može biti uzrok različitih rezultata.

Spolne razlike. Kada su u pitanju spolne razlike, nalazi recentnih istraživanja provedenih na studentima u Hrvatskoj konzistentno upućuju na veću religioznost djevojki nego mladića (Buljan, 2017). Slični su obrasci pronađeni i kod američkih studenata. Smith (1999; prema Dragun, 2011) sumira kako žene pokazuju veći interes za religiju, češće odlaze u crkvu, češće se mole, redovitije čitaju Bibliju, više prate vjerske medije, više na sebe preuzimaju ulogu vjerskog odgajanja djece te im crkva više koristi za stjecanje socijalne podrške. Rezultati istraživanja (Schahbasi, Huber i Fieder, 2021) pokazuju da muškarci imaju restriktivniji stav prema migraciji od žena, koji se povećava s godinama i jači je ukoliko imaju dijete u kućanstvu. Stav prema migrantima također je više skeptičan ako se migranti etnički razlikuju od domaćeg stanovništva i dolaze iz siromašnijih zemalja. Isto istraživanje pokazuje da su viši stupanj obrazovanja i religioznost povezani s pozitivnijim stavom prema migrantima, osobito prema migrantima različite nacionalnosti i iz siromašnijih zemalja.

Jedan od situacijskih faktora koji je postuliran kao oblikujući za trenutni stupanj predrasuda prema migrantima jest percepcija broja imigranata u državi. Iako je u određenom broju istraživanja nađena pozitivna veza između percepcije porasta broja imigranata i predrasuda, meta-analiza Pottie-Sherman i Wilkesa (2015, prema Dušanić i sur., 2019) ukazuje da nije moguće tvrditi utjecaj na porast predrasuda. Autori navode veliki broj situacijskih faktora koji doprinose nestabilnosti ovog efekta, poput ekonomske situacije u državi koja prima migrante i ekonomske situacije iz koje migranti dolaze, migrantske kvote dogovorene u specifičnoj državi (ako su dogovorene) i mehanizme za inkorporaciju imigranata (Pottie-Sherman i Wilkes, 2017, prema Dušanić i sur., 2019). U kontekstu Bosne i Hercegovine, kombinacija situacijskih faktora opisanih u ovoj meta-studiji, predstavlja zabrinjavajuću osnovu za ekstremizaciju stavova prema migrantima, s obzirom na tešku ekonomsku situaciju u Bosni i Hercegovini, tešku ekonomsko-političku situaciju iz koje migranti dolaze, te nepostojeće standarde za inkorporaciju imigranata u naše društvo. Religioznost se također pokazala kao značajan prediktor predrasuda prema migrantskoj populaciji (kao i predrasuda generalno). Ispitanici koji pokazuju veću privrženost svojoj vjeri, pokazuju i veće predrasude prema migrantima. Ovo je posebno slučaj za migrante koji pripadaju religiji koja se razlikuje od religije ispitanika. Ovi rezultati su kontradiktorni u smislu učenja većine religija, o toleranciji i ljubavi prema bližnjemu. Međutim, pregled literature i teorijskih implikacija baca više svjetla na ovaj fenomen. Jedno od objašnjenja za ovaj nalaz jesu rigidni stavovi i unutargrupna privrženost. Ovo možemo povezati s vjerovanjem da migranti (posebno druge religije)

predstavljaju kulturološku prijetnju domaćem stanovništvu (Jewll, Melgar, Molina i Rossi, 2009).

U studiji koju su proveli Murray i Marx (2013), koja potencijalno ima direktne implikacije na područje Bosne i Hercegovine, ispitivani su stavovi prema migrantima duž područja Meksika i SAD-a, područja poznatog kao migrantski vrlo aktivnog, s velikim brojem prelazaka granice i visokim postotkom ilegalnih prelazaka granice iz Meksika u SAD. Ispitanici čije su porodice skorije migrirale u SAD su imali daleko manji stupanj osjećaja realne i simboličke prijetnje od imigranata, od onih čije su porodice migrirale prije više vremena. Očigledno, blizak doživljaj promjene životne sredine rađa dozu empatije s onima koji prolaze kroz slično iskustvo. Implikacije ovog istraživanja za područje Bosne i Hercegovine daju kontradiktorne efekte. Dok s jedne strane nelegalan status većine imigranata u Bosni i Hercegovini predstavlja osnovu za izraženu percepciju prijetnje (realne i simboličke), ne tako davna ratna događanja i kretanje stanovništva Bosne i Hercegovine potencijalno predstavljaju osnovu za suosjećanje prema migrantima u Bosni i Hercegovini, bez obzira na legalnost njihovog statusa (Dušanić, Hrekes i Pralica, 2019).

2. CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog istraživanja je pružiti znanstvena saznanja o ulozi i doprinosu stupnja religioznosti i empatije opće populacije stanovnika Sarajeva prema migrantima, kroz istraživanje stavova spomenutog stanovništva. Budući da se prema podacima iz 2019. godine 85,9% bosansko-hercegovačkog stanovništva deklarira kao religiozni (Kolenović Đapo i Brkić Šmigoc, 2020), važnost ove studije ogledat će se u praktičnim implikacijama nakon provedbe istraživanja, gdje ćemo imati uvid u to koliko stanovništvo zapravo živi u skladu sa životom koji njihova religija (kojoj god religiji pripadali) zagovara. Cilj istraživanja je podizanje opće svijesti i važnosti empatije domaćeg stanovništva prema migrantima koji su u stanju socijalne potrebe i razumijevanja, a koje su u skladu s pozitivnim vrijednostima koje promiču sve religije zastupljene u Bosni i Hercegovini.

Problemi istraživanja

Na temelju cilja istraživanja derivirali smo sljedeće probleme:

- Ispitati međusobnu povezanost između religioznosti, empatije, sociodemografskih varijabli i stavova prema migrantima.
- Ispitati doprinos prediktorskih varijabli (religioznost, empatija, sociodemografska obilježja) u objašnjenju kriterijske varijable stavovi prema migrantima.

Hipoteze istraživanja

1. Očekujemo da će prediktorske varijable i kriterijska varijabla biti međusobno povezane.
2. Očekujemo da će religioznost, empatija i sociodemografska obilježja značajno objašnjavati stavove prema migrantima.

3.METODOLOGIJA

3.1.Uzorak

U ovom istraživanju sudjelovalo je 200 ispitanika na području Kantona Sarajevo, od čega je bilo 141 žena i 59 muškaraca. Raspon dobi ispitanika kreće se od 18 do 62 godine, a prosječna dob ispitanika u uzorku iznosi 31,4 godine.

Kada govorimo o sociodemografskim obilježjima, promatrajući obrazovnu strukturu najveći broj ispitanika (43,5%) ima završen drugi ciklus studija (master studij), zatim slijede ispitanici (34%) sa završenim prvim ciklusom studija (bachelor), ispitanici sa završenim srednjoškolskim obrazovanjem (21%), te najmanji broj ispitanika (1,5%) ima završen treći ciklus studija (doktor znanosti). Prema statusu zaposlenja najveći broj ispitanika u uzorku su zaposleni (66%), zatim slijede studenti (20%), nezaposleni (13%), te umirovljenici (1%). Ispitanici svoj ekonomski status najčešće ocjenjuju kao „jednak kao kod drugih (prosječan)“ (77%). Svoj ekonomski status smatra „boljim u odnosu na druge ljude“ 19% ispitanika, a 4% ispitanika smatra da je njihov ekonomski status „lošiji u odnosu na druge ljude“. Prema vjerskoj pripadnosti najveći broj ispitanika je islamske vjeroispovijesti (55%), nakon kojih po zastupljenosti slijede ispitanici katoličke vjeroispovijesti (27,5%), pravoslavne vjeroispovijesti (11%), te 6,5% ispitanika koji se izjašnjavaju kao „ostali“. Najčešći izvori informacija o migrantima, ispitanicima jesu internetski portali (39%), zatim društvene mreže (33% ispitanika). Neznatan broj ispitanika informacije prima u okviru školskih ili fakultetskih predmeta ili iz dnevnih novina.

3.2.Instrumentarij

Upitnik socio-demografskih karakteristika. Za potrebe ovog istraživanja kreiran je upitnik koji se sastoji od osam čestica koje se odnose na opća socio-demografska obilježja (spol, dob, mjesto boravka, stupanj obrazovanja, status, ekonomski status, vjersku pripadnost, izvori informacija o terminima migrantska kriza, migranti, azilanti).

Skala za mjerenje intrinzične religioznosti (IR). Za mjerenje religioznosti ispitanika u ovom istraživanju korištena je IR skala koja se sastoji od deset čestica o religioznim uvjerenjima ili iskustvima. Zadatak ispitanika je da na Likertovoj skali od 1 (uopće se ne odnosi na mene) do 7 (u potpunosti se odnosi na mene) označe u kojoj mjeri se određena čestica (ne) odnosi na njih (minimalan rezultat na skali je 10, a maksimalan 70). Čestice (3, 9, 10) se obrnuto boduju

kako bi svih deset čestica bilo pozitivnog smjera. Viši rezultat na skali predstavlja viši stupanj religioznosti. Koeficijent unutarnje konzistentnosti upitnika u ovom istraživanju iznosi $\alpha = 0,820$.

Skala za procjenu empatijskog kapaciteta (IRI). Empatija je mjerena Indeksom interpersonalne reaktivnosti (Interpersonal reactivity index – IRI). Indeks interpersonalne reaktivnosti (IRI) je mjerni instrument za višedimenzionalnu procjenu empatije. Razvio ga je Mark H. Davis (Davis, 1980), profesor psihologije na Eckerd Collegeu. IRI je mjera samoprocjene koja sadrži 28 čestica koje opisuju reakcije osobe na različite interpersonalne događaje ili situacije, no za potrebe ovog istraživanja modificirana je na način da je korišteno 16 čestica u istraživanju. Zadatak ispitanika je da na skali Likertovog tipa od 1 (ne opisuje me dobro) do 5 (opisuje me dobro) označe u kojoj mjeri ih određena tvrdnja (ne)opisuje. Skala se sastoji od tri supskale. Supskala zauzimanje perspektive (PT) mjeri tendenciju da se spontano zauzima perspektiva drugoga (npr. „*Ponekad pokušavam bolje razumjeti svoje prijatelje tako da zamišljam kako stvari izgledaju iz njihove perspektive.*“). Supskala fantazija (FS) mjeri tendenciju da se osoba uživlja u osjećaje i postupke fiktivnih likova u knjigama, filmovima i predstavama (npr. „*Zaista se unesem u osjećanja likova iz pročitanih knjiga/romana.*“). Supskala empatična briga (EC) mjeri osjećaje suosjećanja i brige za druge ljude (npr. „*Često suosjećam s ljudima koji su manje sretni od mene.*“). Rezultati se za svaku supskalu iskazuju zasebno, kao aritmetička sredina ispitanikovih odgovora. Kao i u prethodno navedenom upitniku, određene čestice su obrnuto rekodirane, te viši rezultat na skali predstavlja viši stupanj empatije. Koeficijenti pouzdanosti kreću se od $\alpha = 0.75$ do $\alpha = 0.90$ (De Corte, Buysse, Verhofstadt, Roeyers, Ponnet i Davis, 2007). U ovom istraživanju koeficijent unutarnje konzistentnosti upitnika iznosi $\alpha = 0,822$.

Skala stavova prema migrantima. Za mjerenje stavova ispitanika prema migrantima korištena je Skala za mjerenje stavova prema osobama s dijagnozom shizofrenije, korištena u istraživanju Marić, Kolenović- Đapo i Đapo (2019). Skala je modificirana za potrebe ovog istraživanja na način da je termin „osobe s dijagnozom shizofrenije“ zamijenjen terminom „migrant/i“. Osim toga, dodana je čestica „Nikada ne bih iznajmio/la stan migrantu“ koja se u istraživanju Marić i sur. (2019) nije pokazala značajnom. Skala za mjerenje stavova prema migrantima se sastoji od devet čestica. Zadatak ispitanika je da na skali Likertovog tipa od 1 (u potpunosti se ne slažem) do 5 (u potpunosti se slažem) označe u kojoj mjeri se određena čestica (ne)odnosi na njih. Ukupan rezultat se dobiva zbrajanjem svih zaokruženih vrijednosti na skali, pri tome veće vrijednosti označavaju negativniji stav.

Marić i sur. (2019) izvještavaju o visokom koeficijentu unutarnje pouzdanosti $\alpha = 0.920$. Koeficijent unutarnje konzistentnosti upitnika u ovom istraživanju iznosi $\alpha = 0.926$.

3.3.Postupak

Istraživanje je provedeno u online formi u drugoj polovici kolovoza 2021. godine. Ispitanici su putem društvenih mreža pozvani da sudjeluju u istraživanju. Prije početka istraživanja ispitanicima je ukratko predstavljeno istraživanje, njegov cilj i svrha. Od ispitanika se nigdje nisu tražili osobni podaci, niti podaci koji bi mogli ukazivati na identitet ispitanika. Ispitanici su mogli prekinuti sudjelovanje u istraživanju u bilo kojem trenutku. Baterija testova je kreirana u alatu otvorenog koda Google Forms te su nakon zatvaranja ankete podaci izvedeni kao Microsoft Excel i SPSS datoteke i obrađeni su u navedenim programima. Za potrebe odgovaranja na istraživačka pitanja korišteni su sljedeći statistički postupci: Shapiro-Wilk (S-W) test normalnosti distribucije, deskriptivna analiza, koeficijent bivarijatne korelacije, hijerarhijska regresijska analiza, jednosmjernu analizu varijance, Scheffe-ov test.

4.REZULTATI

Najprije nas je zanimala informiranost ispitanika o migrantskoj populaciji. Upitnik informiranosti je kreiran kako bismo ispitali u kojoj mjeri domicilno stanovništvo raspolaže informacijama o migrantima u državi. Upitnik se sastoji od 18 pitanja. Od ponuđenih odgovora jedan je točan odgovor. Rezultati su prikazani Tablici 4.1.

4.1. Prikaz postotaka informiranosti ispitanika o migrantima (N= 200).

	Točan odgovor	%
Što mislite, koliko je migranata u prethodne dvije godine dobilo azil, odnosno pravo da legalno boravi u Bosni i Hercegovini?	do 100	29,00
U Bosni i Hercegovini trenutno boravi otprilike:	Više od 10 000 migranata	8,5
Najveći broj migranata koji trenutno borave u Bosni i Hercegovini je iz:	Afganistana	26,00
Primarni razlog većine migranta za dolazak u Bosnu i Hercegovinu je:	rat u njihovim matičnim zemljama	28,5
Za veliku većinu migranata Bosna i Hercegovina je:	tranzicijska zemlja	83,5
Među migrantima u Bosni i Hercegovini najveći je broj:	odraslih muškaraca ili samaca	95,00
Većina migranata su:	islamske vjeroispovijesti	91,00
Putovanje migranata do ciljne zemlje traje u prosjeku:	tri godine	54,00
U Bosni i Hercegovini trenutno postoji:	6 prihvatnih (privremenih ili izbjegličkih) centara za migrante	11,5
Većina migranata koji trenutno borave u Bosni i Hercegovini žele ovdje zauvijek ostati.	Ne	95,00
Velika većina migranata koji trenutno borave u Bosni i Hercegovini su radno sposobni.	Da	97,5
U Bosni i Hercegovini postoji kamp za migrante u koji su smještene migrantske obitelji.	Da	84,00
Veći broj migranata je na ulici nego u kampovima za migrante.	Ne	36,00
Među migrantima u Bosni i Hercegovini ne postoje samohrane majke.	Ne	77,5
Postoje slučajevi krijumčarenja migranata	Da	96,00

u Bosni i Hercegovini.		
Djeca migranti u Bosni i Hercegovini imaju pravo na formalno obrazovanje.	Da	58,00
Migranti koji borave u Bosni i Hercegovini imaju pravo na zdravstvenu zaštitu.	Da	60,5
Migranti su ekonomski teret našoj državi.	Ne	32,00

Prosječan rezultat ispitanika na Upitniku znanja iznosi $M = 10,76$ ($SD = 2,01$) uz najmanji rezultat od pet i najviši rezultat 16, od mogućih 18. Nitko od ispitanika nije točno odgovorio na sva pitanja, a najveći broj ispitanika točno je odgovorio na 12 pitanja. Najveći postotak ispitanika je točno odgovorio da je velika većina migranata koji trenutno borave u Bosni i Hercegovini radno sposobna (97%), da postoje slučajevi krijumčarenja migranata u Bosni i Hercegovini (96%), da je među migrantima u Bosni i Hercegovini najveći broj odraslih muškaraca ili samaca (95%), te da većina migranata koji trenutno borave u Bosni i Hercegovini ne žele ovdje zauvijek ostati (95%). Najmanji postotak ispitanika je točno odgovorio na pitanje o broju migranata koji trenutno borave u Bosni i Hercegovini (8,5%), te da u Bosni i Hercegovini trenutno postoji šest prihvatnih (privremenih ili izbjegličkih) centara za migrante (11,5%). Jednom od čestica upitnika o socio-demografskim karakteristikama pitali smo ispitanike za izvore informacija o migrantima. Najčešći izvori informacija o migrantima, ispitanicima jesu internetski portali (39%), zatim društvene mreže (33% ispitanika). Neznatan broj ispitanika informacije prima u okviru školskih ili fakultetskih predmeta ili iz dnevnih novina.

Deskriptivna statistika

Najprije smo u statističkoj obradi podataka proveli deskriptivne analize podataka za ukupne rezultate na korištenim skalama, zatim smo provjerili distribuiraju li se rezultati na primijenjenom instrumentariju prema normalnoj raspodjeli pri čemu je korišten Shapiro-Wilk (S-W) test za ispitivanje normalnosti distribucije. Dobiveni rezultati prikazani su u Tablici 4.2.

Tablica 4.2. *Deskriptivna analiza ukupnih rezultata na korištenim skalama*

Min	Max	M	SD	Skewness	S- W test	p
-----	-----	---	----	----------	-----------	---

IRscore	10.00	70.00	45.60	13.69	-.293	.972	.000
IRIscore	15.00	64.00	44.73	9.04	-.429	.983	.017
Stavovi	9.00	45.00	29.56	9.53	-.185	.971	.000
IRIPT	6.00	28.00	19.00	4.38	-.417	.975	.001
IRIFS	.00	8.00	4.53	2.28	-.164	.949	.000
IRIEC	5.00	28.00	21.20	4.60	-.595	.959	.000

Napomena: Min- minimalni rezultat, Max- maksimalni rezultat, M- aritmetička sredina, SD- standardna devijacija.

U Tablici 4.2. prikazani su deskriptivni parametri za rezultate dobivene na Skali za mjerenje intrinzične religioznosti, Skali za procjenu empatijskog kapaciteta i na Skali stavova prema migrantima. Aritmetička sredina na Skali za mjerenje intrinzične religioznosti iznosi $M=45.60$ ($SD=13.69$), na Skali stavova prema migrantima $M=29.56$ ($SD=9.53$), a na Skali za procjenu empatijskog kapaciteta iznosi $M=44.73$ ($SD=9.04$) na ukupnom rezultatu, $M=19.00$ ($SD=4.38$) za supskalu zauzimanja perspektive, $M=4.53$ ($SD=2.28$) za supskalu fantazije i $M=21.20$ ($SD=4.60$) za empatičnu brigu. Vidljivo je da distribucije rezultata značajno odstupaju od normalne ($p<0.05$). S obzirom na dobivene podatke ne preporučuje se korištenje parametrijskih testova u analizi podataka. Usprkos tome, Petz (2002) navodi da uvjet normalnosti distribucija smije biti prekršen ukoliko su distribucije međusobno asimetrične na sličan način. U našem slučaju su sve distribucije rezultata negativno asimetrične, te je u daljnjim analizama opravdano korištenje parametrijskih postupaka.

Kako bi provjerili u kakvom su odnosu religioznost, empatija, sociodemografske varijable i stavovi prema migrantima koristili smo Pearsonov koeficijent korelacije. Matrica koeficijenata korelacije prikazana je u Tablici 4.3.

Tablica 4.3. Koeficijenti bivarijatne korelacije

		Stavovi	IRscore	IRIPT	IRIFS	IRIEC	IRIscore
IRscore	r	0,012					
	p	0,869					
IRIPT	r	-0,209**	0,136				
	p	0,003	0,055				
IRIFS	r	-0,100	0,028	0,271**			
	p	0,157	0,699	0,000			
IRIEC	r	-0,207**	0,198**	0,564**	0,381**		
	p	0,003	0,005	0,000	0,000		
IRIscore	r	-0,232**	0,174*	0,840**	0,578**	0,878**	
	p	0,001	0,014	0,000	0,000	0,000	
**. Korelacija značajna na nivou $p < 0,01$ (obostrano)							
* . Korelacija značajna na nivou $p < 0,05$ (obostrano)							

Dobiveni koeficijenti povezanosti pokazuju da su vrijednosti između stavova i zauzimanja perspektive statistički značajno povezani ($r = -0,209$; $p < 0,01$) što znači da ispitanici s višim rezultatom na supskali zauzimanja perspektive imaju manje negativne stavove prema migrantima. Također postoji značajna korelacija i između stavova i druge supskale – empatične brige ($r = -0,207$; $p < 0,01$) što znači da ispitanici s višim rezultatom na ovoj supskali imaju manje negativne stavove prema migrantima. Utvrđena je niska negativna značajna korelacija između stavova s ukupnim rezultatom na Skali za procjenu empatijskog kapaciteta ($r = -0,232$; $p < 0,01$) što znači da ispitanici s višim ukupnim rezultatom na ovoj skali imaju manje negativne stavove prema migrantima.

Postoji značajna korelacija između rezultata na Skali za mjerenje intrinzične religioznosti i supskale empatične brige ($r = 0,198$; $p < 0,01$) što znači da ispitanici s višim rezultatom na upitniku religioznosti pokazuju veću empatičnu brigu. Statistički značajna korelacija je dobivena i između religioznosti i empatijskog kapaciteta ($r = 0,174$; $p < 0,05$) što znači da ispitanici s većim rezultatom na upitniku religioznosti pokazuju viši rezultat na Skali za procjenu empatijskog kapaciteta.

Kako bi se utvrdilo koliko varijance stavova prema migrantima objašnjavaju religioznost, empatija i sociodemografske varijable provedena je standardna regresijska analiza. Rezultati se nalaze u Tablici 4.4.

Tablica 4.4. *Standardna regresijska analiza prediktorskih varijabli u objašnjenju stavova prema migrantima*

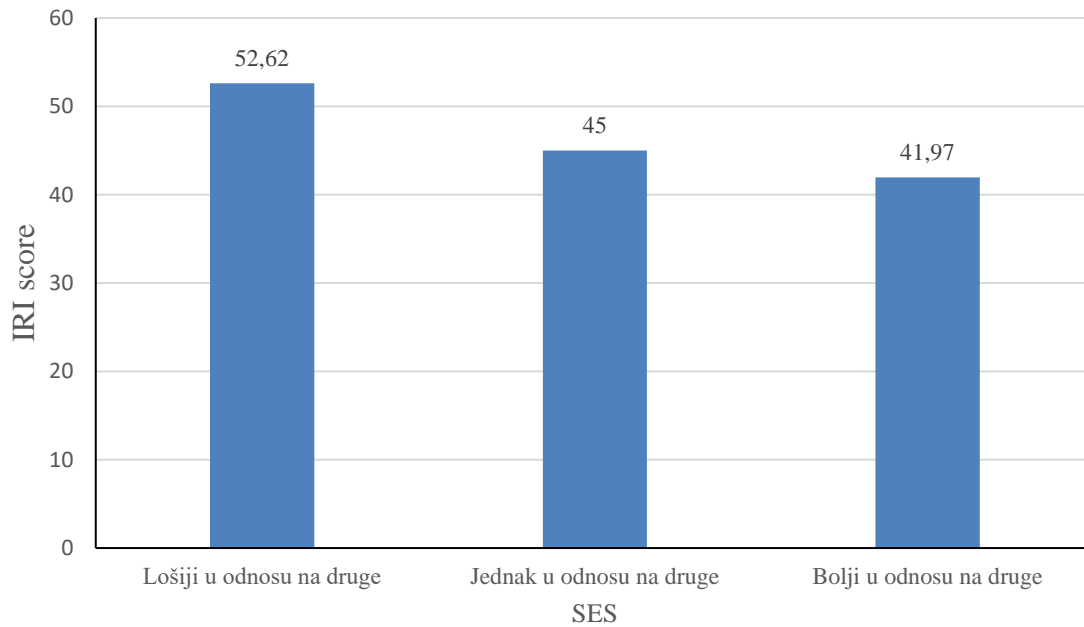
Prediktori	R²	ΔR²	F	β	p
IRIPT				-0,102	0,557
IRIEC				-0,469	0,640
IRIscore				-0,220	0,826
	0,055	0,055	3,829		0,011

Napomena: R² – ukupni doprinos objašnjenju varijanci; ΔR² – doprinos pojedine grupe prediktora objašnjenju varijanci; F = vrijednost F-promjera za grupu prediktora; β – vrijednost standardiziranog regresijskog koeficijenta; **p<0,01.

Rezultati regresijske analize su pokazali da je model statistički značajan, F-omjer iznosi 3.196 (p< 0.05), ukupan postotak objašnjenje varijance je 5.6 posto. Međutim, niti jedna prediktorska varijabla nije statistički značajna u objašnjenju stavova prema migrantima.

Kako bismo dobili detaljniji uvid u odnose socio-demografskih varijabli na našim skalama provodili smo jednosmjernu analizu varijance.

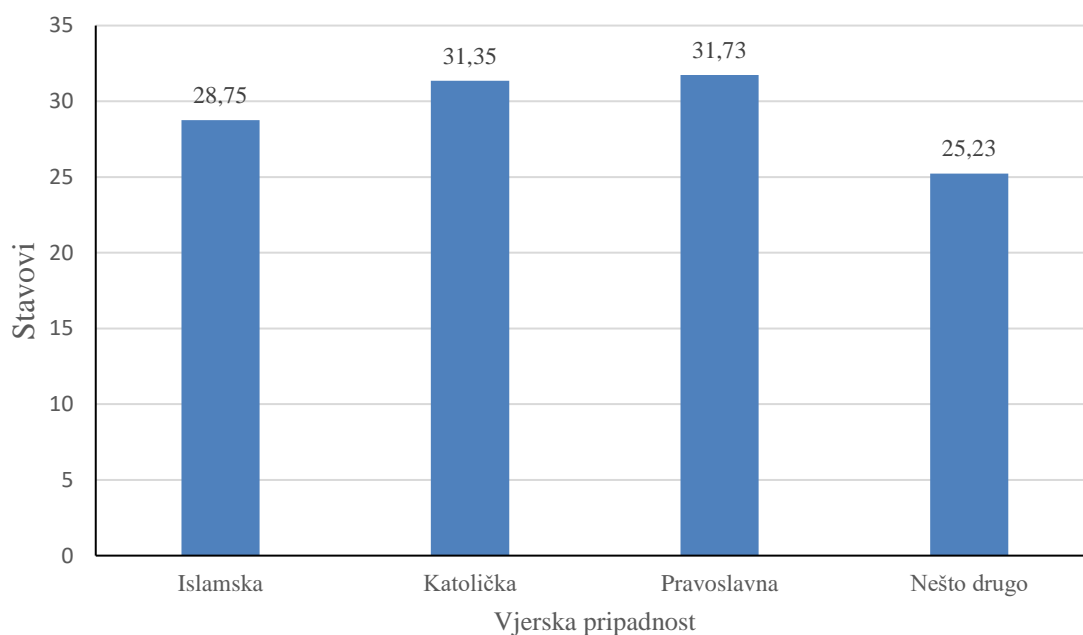
Grafikon 4.1. *Prosječne vrijednosti IRI score-a s obzirom na socio-ekonomski status*

Provedena je jednosmjerna analiza varijance kako bi utvrdili razlike između SES-a na skali empatije, gdje smo prethodno ustanovili homogenost uzorka. Dobili smo značajan F omjer $(2,197) = 5,08$; $p < 0,01$. Post hoc analizom smo utvrdili da ispitanici nižeg socioekonomskog statusa pokazuju statistički značajno veću empatiju u odnosu na ispitanike višeg socioekonomskog statusa $F = (10,65)$; $p < 0,01$.

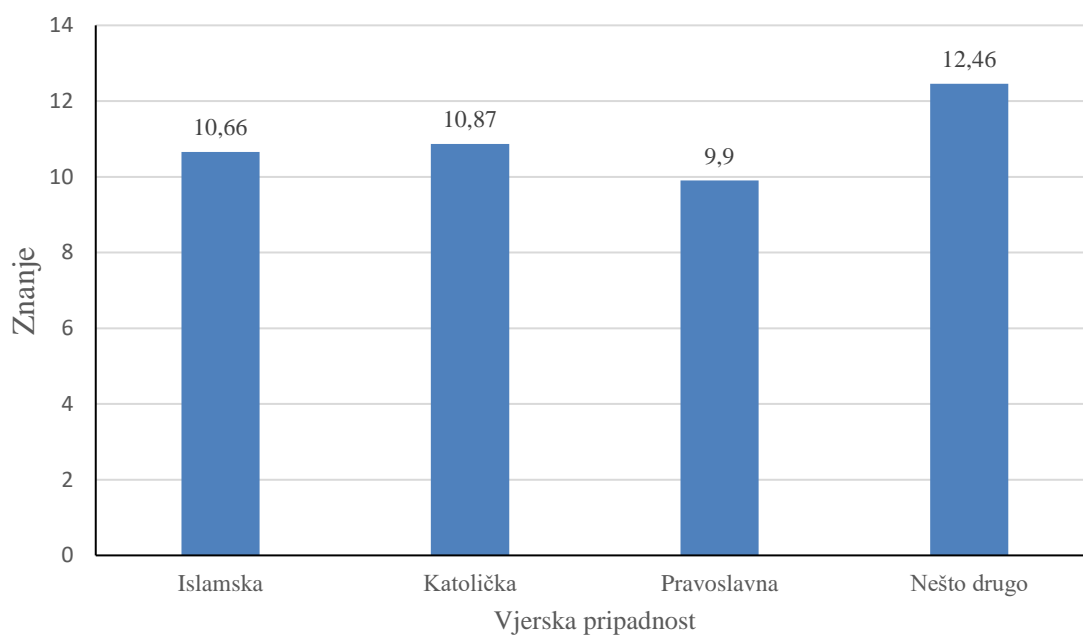
Ne postoji značajna razlika između ispitanika na skali stavova prema migrantima i skali empatije, s obzirom na socio-ekonomski status.

Grafikon 4.2. *Prosječan rezultat na skali stavova s obzirom na vjersku pripadnost*

Na skali stavova nije dobivena statistički značajna razlika s obzirom na vjersku pripadnost ispitanika. Također, ispitanici se statistički značajno ne razlikuju u rezultatu na skali za mjerenje empatijskog kapaciteta s obzirom na vjersku pripadnost.

Grafikon 4.3. *Prosječan rezultat na Upitniku znanja s obzirom na vjersku pripadnost*

Kada je u pitanju rezultat na Upitniku znanja, dobili smo statistički značajne razlike s obzirom na vjersku pripadnost ($F(3,196)= 4,79; p<0,01$). Post hock analizom utvrdili smo da ispitanici koji se izjašnjavaju kao nešto drugo po pitanju vjerske pripadnosti imaju statistički značajno veći rezultat od ispitanika pravoslavne vjeroispovijesti ($F=-2,55; p<0,01$) i od ispitanika islamske vjeroispovijesti ($F=-1,80; p<0,05$).

5.RASPRAVA

Cilj ovog istraživanja je ispitati koliku ulogu i doprinos ima stupanj religioznosti i empatije stanovnika Sarajeva na formiranje stavova prema migrantima. U tu svrhu formulirana su dva problema istraživanja. Kako bi se odgovorilo na prvi problem istraživanja međusobne povezanosti između religioznosti, empatije, sociodemografskih varijabli i stavova prema migrantima postavljena je hipoteza da očekujemo da će prediktorske varijable i kriterijska varijabla biti međusobno povezane. Drugim problemom željeli smo ispitati doprinos prediktorskih varijabli (religioznost, empatija, sociodemografska obilježja) u objašnjenju kriterijske varijable stavovi prema migrantima. U svrhu odgovaranja na drugi problem istraživanja postavljena je hipoteza da očekujemo da će religioznost, empatija i sociodemografska obilježja značajno objašnjavati stavove prema migrantima.

U ovom istraživanju za ispitivanje religioznosti korišten je Upitnik za mjerenje intrinzične religioznosti. Ispitanici su postigli ukupan rezultat malo iznad prosjeka uz postignuti minimalni rezultat na skali religioznosti deset i maksimalni rezultat 70. Iako žene imaju tendenciju da postižu više rezultate na skali religioznosti od muškaraca, nije bilo opravdano ispitivati razliku između grupa po spolu budući da je bio znatno veći broj ispitanika ženskog spola (70,5%). Ispitanici se ne razlikuju značajno u rezultatu na skali religioznosti s obzirom na vjersku pripadnost (islamska, katolička, pravoslavna). Neznatan broj ispitanika koji se izjašnjavaju kao „ostali“ postižu niže rezultate u odnosu na prethodne tri vjeroispovijesti. Na skali za mjerenje empatije ispitanici postižu iznadprosječne rezultate, uz minimalni rezultat 15, a maksimalni 64, koji je ujedno i maksimalni mogući rezultat na skali empatije. Žene imaju tendenciju postizanja viših rezultata na skali empatije u odnosu na muškarce. Također, utvrđeno je da ispitanici s višim rezultatom na upitniku religioznosti pokazuju veću empatičnu brigu, odnosno viši rezultat na supskali empatična briga.

Kako bi se ispitala povezanost između religioznosti ispitanika i njihovih stavova prema migrantima korištene su dvije skale: Skala za mjerenje intrinzične religioznosti (IR) (rezultati se kreću od 1 do 7) i Skala stavova prema migrantima (rezultati se kreću od 1 do 5). Prvom hipotezom je pretpostavljeno da će postojati povezanost između stupnja religioznosti ispitanika i njihovih stavova prema migrantima. Statistička obrada podataka nije pokazala značajnu korelaciju između stupnja religioznosti i formiranja stavova prema migrantima. Na osnovu dobivenih rezultata ovaj dio hipoteze je opovrgnut. Allportov dvodimenzionalni koncept

intrinzične i ekstrinzične religioznosti govori kako je intrinzično religiozna osoba njeguje vjeru zbog njenih vrijednosti, što osobu čini tolerantnom i milosrdnom prema drugim ljudima bez obzira na njihovu pozadinu. S obzirom da kod intrinzično religioznih osoba postoji visok stupanj altruizma, empatije, odgovornosti i tolerantnosti bilo je za očekivati da će ove osobe imati pozitivne stavove prema migrantima. No Kirkpatrick (1993) naglašava kako intrinzična religioznost također može biti prediktor diskriminatornih stavova i predrasuda prema drugima. No ovo istraživanje ne podržava ni Allportov ni Kirkpatrickov stav jer su rezultati pokazali da kod stanovnika Kantona Sarajevo religioznost i stavovi nisu povezani. U istraživanjima (Deslandes i Anderson, 2019) zaključeno je da postoje male, ali statistički značajne razlike između različitih religijskih pripadnosti, te između osoba koje se deklariraju religioznima i nereligioznima. Nereligiozne osobe imaju pozitivnije stavove prema migrantima u odnosu na religiozne osobe, te u odnosu na pripadnike katoličke vjeroispovijesti. Osim toga utvrđeno je da pripadnici islamske vjeroispovijesti imaju negativnije stavove u odnosu na pripadnike katoličke vjeroispovijesti, no važno je izdvojiti da su negativniji kada je riječ o migrantu što nije slučaj kada je riječ o izbjeglici. Ovo istraživanje nije pokazalo statistički značajnu razliku na skali stavova s obzirom na vjersku pripadnost ispitanika, no uočen je trend da ispitanici islamske vjeroispovijesti te ispitanici koji se izjašnjavaju kao nešto drugo pokazuju niže rezultate. Kada je u pitanju rezultat na Upitniku znanja o migrantima u Bosni i Hercegovini ispitanici koji se izjašnjavaju kao nešto drugo po pitanju vjerske pripadnosti imaju tendenciju postizanja viših rezultata u odnosu na islamsku, katoličku i pravoslavnu vjeroispovijest.

Kako bi se ispitala povezanost između empatije ispitanika i njihovih stavova prema migrantima korištene su dvije skale: Skala za procjenu empatijskog kapaciteta (IRI) (rezultati se kreću od 1 do 5) i Skala stavova prema migrantima (rezultati se kreću od 1 do 5). Skala za procjenu empatijskog kapaciteta je podijeljena na tri supskale: supskalu preuzimanja perspektive (IRIPT), supskalu fantazija (IRIFS) i supskalu empatične brige (IRIEC). Prvom hipotezom se pretpostavlja da postoji povezanost između empatije ispitanika i njihovih stavova prema migrantima. Statistička obrada podataka je pokazala sljedeće rezultate: postoji značajna korelacija između rezultata na skali stavova i supskali preuzimanja perspektive koja mjeri tendenciju da se spontano zauzima perspektiva drugoga što govori da ispitanici s većim rezultatom na supskali preuzimanja perspektive imaju manje negativne stavove prema migrantima. Ne postoji značajna korelacija između rezultata na skali stavova i supskali fantazije koja mjeri tendenciju da se osoba uživljava u osjećaje i postupke fiktivnih likova u knjigama, filmovima i predstavama. Utvrđena je značajna korelacija između rezultata na skali stavova i

supskali empatične brige koja mjeri osjećaje, suosjećanja i brige za druge ljude, što znači da osobe s većim rezultatom na skali empatične brige imaju manje negativne stavove prema migrantima. Na koncu je utvrđena slaba i negativna značajna korelacija između rezultata na skali stavova i ukupnom rezultatu skale za procjenu empatijskog kapaciteta što govori da ispitanici s višim ukupnim rezultatom na skali za procjenu empatijskog kapaciteta imaju manje negativne stavove prema migrantima. Na osnovu dobivenih rezultata ovaj dio hipoteze je potvrđen. Ovakve rezultate možemo tumačiti tako što ljudi koji općenito imaju sposobnost razumijevanja onoga što drugi osjećaju i njihovo stanje imaju pozitivnije stavove prema migrantima. Weiner (1980) govori kako je empatija izraženija ako ljudi imaju percepciju da marginalizirane osobe, u ovom slučaju migranti, nisu krivi za svoje stanje. Ako uzmemo u obzir da migranti u Bosnu i Hercegovinu dolaze iz ekonomski nestabilnih zemalja i zemalja zahvaćenih ratom, možemo reći da su migranti morali napustiti svoje države ne vlastitom voljom, i ovo istraživanje, kao i prijašnja, potvrđuje Weinerovo.

Kako bi se ispitala povezanost između socio-demografskih karakteristika ispitanika i njihovih stavova prema migrantima korištene su dvije skale: Upitnik socio-demografskih karakteristika koji je istražio opća socio-demografska obilježja ispitanika (spol, dob, mjesto boravka-Sarajevo, stupanj obrazovanja, status, ekonomski status, vjerska pripadnost) i Skala stavova prema migrantima (rezultati se kreću od 1 do 5).

Prvom hipotezom se pretpostavlja da će postojati povezanost između socio-demografskih karakteristika i stavova prema migrantima. Statistička obrada podataka je pokazala da osobe s lošijim socio-ekonomskim statusom pokazuju veću empatiju u odnosu na bolji, no ne postoji značajna razlika na skali stavova prema migrantima s obzirom na socio-ekonomski status. Iako je dobiveno da u ovom istraživanju žene imaju tendenciju da postižu više rezultate na skali religioznosti i na skali empatije u odnosu na muškarce, na skali stavova prema migrantima nije uočena takva tendencija. Upitnikom kojim smo mjerili informiranost ispitanika o migrantima dobiveno je da ispitanici koji imaju više znanja o migrantima daju odgovore na upitniku o stavovima prema migrantima koji su pozitivniji u odnosu na ispitanike koji imaju manje znanja o migrantima. Na osnovu dobivenih rezultata ovaj dio hipoteze je djelomično opovrgnut.

Druga hipoteza ovog istraživanja glasi: Pretpostavljamo da religioznost, empatija i socio-demografska obilježja značajno objašnjavaju stavove prema migrantima. Da bi se utvrdilo koliko prediktorske varijable objašnjavaju stavove ispitanika prema migrantima

provedena je standardna regresijska analiza gdje smo uključili samo varijable koje su se pokazale značajnim u bivarijatnoj korelaciji. Pokazalo se da su stupanj empatije, empatična briga i preuzimanje perspektive objašnjavaju 5,6% varijance stavova prema migrantima. Uključeni prediktori su objasnili ukupno 23,5% varijance stavova o migrantima. Niti jedan prediktor se nije pokazao kao značajan.

U literaturi su pronađena istraživanja koja ne pronalaze značajan utjecaj spola na stavove o migrantima što je i ovo istraživanje pokazalo. No s obzirom na to da muškarci imaju izraženije osobine autoritarne ličnosti za očekivati je da su skloniji predrasudama i netolerantnosti. Iz tog razloga je dokazano da zbog zaštitničkog stava muškarci imaju više negativan stav prema migrantima no to nije slučaj kod ispitanika s područja kantona Sarajevo.

Iako su neka prijašnja istraživanja (Hernes, Knudsen, 1992; Quillian, 1995; Card i sur., 2005, prema Petrović i Pešić, 2017) pokazala kako mlađi ispitanici imaju pozitivniji stav prema doseljenicima što je pokazano i u Hrvatskoj, gdje su mlađi stanovnici otvoreniji u odnosu na starije, u ovom istraživanju to nije slučaj i dob ne pokazuje značajan utjecaj na formiranje stavova o migrantima.

Bez obzira što su brojna prijašnja istraživanja pokazala kako više negativan stav imaju osobe lošijeg socio-ekonomskog statusa, ovo istraživanje nije to dokazalo. Iako je utvrđena statistički značajno viši stupanj empatija kod osoba lošijeg socio-ekonomskog statusa u odnosu na bolji socio-ekonomski status, ne postoji statistički značajna razlika na skali stavova prema migrantima između njih.

Ispitanici koji su imali veći rezultat na Upitniku znanja o migrantima u Bosni i Hercegovini pokazali su i manje negativne stavove. Ovi ispitanici su osobe koje su više informirane o događanjima vezanim za dolazak migranata u njihovu zemlju i iako to može rezultirati i negativnim stavom s obzirom u kakvom svjetlu se migranti prikazuju u medijima na ovim područjima, to nije bio slučaj kod ispitanika Kantona Sarajevo.

Dosadašnja istraživanja (Scheepers, Gijsberts i Hello iz 2002. i Kalebić, Maglic, Švegar i Jovković iz 2018. godine) navode kako stupanj religioznosti ima značajan utjecaj na formiranje stavova o migrantima. Kod prvog istraživanja je zaključeno kako osobe koje prihvaćaju doktrinarna religijska uvjerenja imaju manje predrasuda prema migrantima, a kod drugog istraživanja dobiveni rezultati su pokazali kako su religioznije osobe podložnije pozitivnim sadržajima koji su im prezentirani, a koji naglašavaju humano postupanje prema

žrtvama koje trebaju našu pomoć, što u konačnici dovodi do smanjenja percepcije imigranata kao kulturne prijetnje. U istraživanju koje je provela Mikulić (2018) na uzorku studenata u Hrvatskoj rezultati pokazuju da studenti u prosjeku pokazuju umjereno pozitivne stavove, kako na pojedinim komponentama, tako i na ukupnoj mjeri stava. Istraživanje koje je provedeno na ispitanicima iz Kantona Sarajevo nije pokazalo da religioznost ima značajan utjecaj na stavove o migrantima.

Kao što je i u prvoj hipotezi utvrđeno kako ispitanici koji imaju sposobnost razumijevanja osjećaja i stanja drugih ljudi imaju manje negativne stavove prema migrantima što dokazuje i Weiner (1980) i u drugoj hipotezi je potvrđeno kako empatija, preuzimanje perspektive druge osobe i empatična briga značajno objašnjavaju stavove prema migrantima. Zaključeno je da oni ispitanici Kantona Sarajevo koji imaju veći stupanj empatije imaju manje negativne stavove.

Metodološki nedostaci i preporuke za buduća istraživanja

Glavni metodološki nedostatak ovog istraživanja je što je ovo korelacijska studija. Dakle, ovo istraživanje može ukazivati na postojanje veze između dvije varijable, no ne omogućava nam određivanje što je uzrok, a što posljedica. Drugim riječima, korelacija nije jednaka uzročnosti. Nadalje, usprkos tome što su ispitanici prilikom ispunjavanja upitnika u online formi u prirodnom okruženju, ne možemo isključiti utjecaj okoline u kojoj su radili upitnik. Sukladno, prikupljanjem podataka ovom metodom, odnosno načinom ispitivanja u online formi nemamo kontrolu, te ispitanici nisu ispunjavali upitnik u jednakim uvjetima. Ovim ispitivanjem dobili smo uvid u stavove stanovnika Kantona Sarajevo prema migrantima, međutim bilo bi zanimljivo ispitati stavove migranata na području Bosne i Hercegovine prema domicilnom stanovništvu. Ukoliko se budući istraživači odluče baviti ovim pitanjem treba uzeti u obzir da je potrebno formirati novu bateriju testova za ispitivanje stavova migranata. Problem je također fluktuacija migranata, mogućnost nepoznavanje jezika, dozvola potrebna za primjenjivanje istraživanja budući da borave u kampovima ili prihvatnim centrima za migrante, a jednako tako treba uzeti u obzir da se radi o ranjivoj skupini. Nadalje, utvrđena je značajna povezanost između empatije i stavova o migrantima pri čemu osobe koje imaju viši stupanj empatije imaju pozitivnije stavove o migrantima. Ako uzmemo u obzir da su najčešći izvori informacija o migrantima ispitanicima internetski portali i društvene mreže, a prethodna istraživanja su ukazala na značajnu ulogu medija u formiranju stavova, korisno bi bilo putem navedenih izvora informacija ukazati na važnost empatije prema migrantima kako bismo domicilno stanovništvo učinili osjetljivijim za pitanje migranata koji borave u Bosni i Hercegovini. Budući da hijerarhijska regresijska analiza nije potvrdila da su sociodemografske karakteristike ispitanika značajan prediktor stavova prema migrantima, bilo bi zanimljivo za buduća istraživanja ispitati ulogu dispozicijskih čimbenika kao prediktora stavova prema migrantima na području Bosne i Hercegovine. Allport (1954, prema Matić Bojić, 2020) je tendenciju osobe da ima predrasude prema bilo kojoj vanjskoj grupi nazvao generaliziranim predrasudama. Stoga se neki suvremeni autori na generalizirane predrasude referiraju kao na predrasudnu ličnost današnjice. Generalizirane predrasude utjelovljuju komunalitet koji je važan za pojašnjenje doprinosa koji dispozicijski faktori imaju i s kojim mogu nadopunjavati socio-psihološka tumačenja predrasuda (Matić Bojić, 2020).

6.ZAKLJUČAK

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati međusobnu povezanost između religioznosti, empatije, sociodemografskih karakteristika i stavova prema migrantima, te doprinos religioznosti, empatije i sociodemografskih karakteristika u objašnjenju stavova prema migrantima.

Rezultati su pokazali da postoji povezanost između empatije i stavova o migrantima, gdje ispitanici s višim stupnjem empatije pokazuju pozitivnije stavove prema migrantima. Suprotno očekivanom, nije utvrđena povezanost između sociodemografskih karakteristika i stavova, kao ni između religioznosti i stavova. Međutim, ispitanici koji pokazuju veći stupanj religioznosti pokazuju veću empatičnu brigu, kao i veću stupanj empatije općenito. Pokazalo se da ispitanici koji su više informirani o migrantima imaju daju odgovore koji pokazuju pozitivnije stavove prema migrantima.

Rezultati regresijske analize su pokazali da je model statistički značajan, ukupan postotak objašnjenje varijance je 5.6 posto. Međutim, niti jedna prediktorska varijabla nije statistički značajna u objašnjenju stavova prema migrantima.

Literatura

- Aronson, E., & Wilson, T. R. Akert (2002). *Socijalna psihologija*. MATE d.o.o. Zagreb.
- Batson, C. D., & Ahmad, N. Y. (2009). Using empathy to improve intergroup attitudes and relations. *Social Issues and Policy Review*, 3(1), 141-177.
- Buljan, Z. (2017). Odnos religioznosti, samokontrole i agresivnosti. Doctoral dissertation, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek. Faculty of Humanities and Social Sciences.
- Carević, S., Hrestak, I., Pećnik, A. i Roca, T. (2016). *Tko podržava dolazak izbjeglica u Hrvatsku? Odrednice stavova i socijalne distance prema izbjeglicama te preferirani oblici akulturacije izbjeglica kod građana Zagreba*. Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju.
- Cecchetto, C., Korb, S., Rumiati, R. I., & Aiello, M. (2018). Emotional reactions in moral decision-making are influenced by empathy and alexithymia. *Social Neuroscience*, 13(2), 226-240.
- Crawley, H., Drinkwater, S., & Kauser, R. (2013). Regional variations in attitudes towards refugees: evidence from Great Britain. *IZA Discussion Paper*, 7647.
- Crawley, H., McMahon, S., & Jones, K. (2016). Victims and Villains: migrant voices in the British media. *IZA Discussion Paper*, 7647.
- Čačić-Kumpes, J., Gregurović, S. i Kumpes, J. (2012). Migracija, integracija i stavovi prema imigrantima u Hrvatskoj. *Revija za sociologiju*, 42, 305-336.
- Čarija, A. (2016). *Stavovi učenika završnih razreda srednjih škola u Zadru prema tražiteljima azila u Hrvatskoj* (Doctoral dissertation, University of Zadar. Department of Sociology.).
- Ćorić, Š.Š. (1998). *Psihologija religioznosti*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Davis, M. H. (1980). A multidimensional approach to individual differences in empathy. *JSAS Catalog of Selected Documents in Psychology*, 10, 85.
- De Corte, K., Buysse, A., Verhofstadt, L. L., Roeyers, H., Ponnet, K., & Davis, M. H. (2007). Measuring empathic tendencies: Reliability and validity of the Dutch version of the Interpersonal Reactivity Index. *Psychologica Belgica*, 47(4), 235-260.

- Dempster, H., & Hargrave, K. (2017). Understanding public attitudes towards refugees and migrants. *London: Overseas Development Institute & Chatham House.*
- Deslandes, C., & Anderson, J. R. (2019). Religion and prejudice toward immigrants and refugees: A meta-analytic review. *The International Journal for the Psychology of Religion, 29*(2), 128-145.
- Donahue, M.J. (1985). Intrinsic and Extrinsic Religiousness: Review and Meta-Analysis. *Journal of Personality and Social Psychology, 48*(2), 400-419.
- Dragun, A. (2011). Religioznost maturanata u Zadru. *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja, 49*(1 (189)), 91-108.
- Dušanić, S., Hrekes, Y., & Pralica, M. (2019) MIGRANTI I MI. Amosgraf Sarajevo.
- Franc, R., Šakić, V., & Kaliterna-Lipovčan, L. (2010). Percipirane posljedice doseljavanja i stav prema doseljavanju. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja, 19*(3 (107)), 421-440.
- Glock, C.Y. i Stark, R. (1962). On the study of religious commitment. *Religious Education, 53*(4), 98-100.
- Gregurović, M., Kuti, S., & Župarić-Iljić, D. (2016). Attitudes towards immigrant workers and asylum seekers in eastern Croatia: dimensions, determinants and differences. *Migracijske i etničke teme, 32*(1), 91-122.
- Jašić, O., Hodžić, D., i Selmanović, S. (2012). Utjecaj religijskog statusa i kvalitete života na konzumaciju alkohola među studentskom populacijom Sveučilišta u Tuzli. *Jahr: Europski časopis za bioetiku, 3*(1), 123-137.
- Jewell, R. T., Melgar, N., Molina, D. J., & Rossi, M. (2009). Attitudes toward immigrants: a cross-country perspective. *Documento de Trabajo/FCS-DE; 3/09.*
- Kalebić Maglica, B., Švegar, D., & Jovković, M. (2018). Odnos osobina ličnosti, efekta okvira i stavova prema migrantima. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja, 27*(3), 495-517.

- Kirkpatrick, L.A. (1993). Fundamentalism, Christian Orthodoxy, and Intrinsic Religious Orientation as Predictors of Discriminatory Attitudes. *Journal of scientific study of religion*, 32(3), 256-268.
- Kolenović Đapo, J. i Brkić Šmigoc, J. (2020). *Vrijednosti u BiH: Prikaz rezultata Europske studije vrijednosti 2019*. Sarajevo: Friedrich- Ebert- Stiftung, str. 171.
- Kržalić, A., i Kobajica, S. (2021). Migranti u javnom diskursu medija u Bosni i Hercegovini. *Policija i sigurnost*, 30(2/2021.), 233-244.
- Kumpes, J. (2018). Religioznost i stavovi prema imigrantima u Hrvatskoj. *Migracijske i etničke teme*, 34(3), 275-320.
- Marić, N., Kolenović-Đapo, J., & Đapo, N. (2019). Hipoteza zamišljenog kontakta: Uloga radnog pamćenja. *Psihologijske teme*, 28(2), 251-270.
- Marinović Bobinac, A. (2005). Dimenzija religioznog iskustva u Hrvatskoj:» šapat anđela «iz sociologijske perspektive. *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, 43(2 (168)), 339-370.
- Marinović Jerolimov, D. (1995). Višedimenzionalni pristup u istraživanju religioznosti: Smjernice za istraživanja u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, 4 (6 (20)), 837-851.
- Maslić-Seršić, D., & Vukelić, A. (2013). Istraživački izvještaj—Zastupljenost i indikatori diskriminacijskih i ksenofobičnih stavova u Republici Hrvatskoj. *Istraživački izvještaj—Zastupljenost i indikatori diskriminacijskih i ksenofobičnih stavova u Republici Hrvatskoj*.
- Matić, K. (2014). *Odnos religioznosti i zadovoljstva životom kod studenata* (Doctoral dissertation).
- Matić Bojić, J. (2020). Odnos ličnosti i predrasuda: teorijska osnova i pregled empirijskih nalaza. *Psihologijske teme*, 29(3), 707-728.
- Mikulić, V. (2018). *Religioznost, suosjećanje i stavovi prema izbjeglicama* (Doctoral dissertation).
- Murray, K. E., & Marx, D. M. (2013). Attitudes toward unauthorized immigrants, authorized immigrants, and refugees. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 19(3), 332.

- Nelson, T. E., Clawson, R. A., & Oxley, Z. M. (1997). Media framing of a civil liberties conflict and its effect on tolerance. *American Political Science Review*, 91(3), 567-583.
- Petrović, J., i Pešić, J. (2017). Između integracije, bezbednosti i humanitarnosti: stavovi građana Srbije prema migrantima. *Stanovništvo*, 55(2), 25-51.
- Petz, B., & Furlan, I. (1992). *Psihologijski rječnik*. Prosvjeta. str. 426.
- Pommier, E.A. (2010). *The compassion scale*. Dissertation. Austin. The University of Texas at Austin: Department of Educational Psychology.
- Pottie-Sherman, Y., & Wilkes, R. (2017). Does size really matter? On the relationship between immigrant group size and anti-immigrant prejudice. *International Migration Review*, 51(1), 218-250.
- Schahbasi, A., Huber, S., & Fieder, M. (2021). Factors affecting attitudes toward migrants—An evolutionary approach. *American Journal of Human Biology*, 33(1), e23435..
- Scheepers, P., Gijssberts, M., & Hello, E. (2002). Religiosity and prejudice against ethnic minorities in Europe: Cross-national tests on a controversial relationship. *Review of Religious Research*, 242-265.
- Stiplošek, D. (2002). Povezanost religioznosti, samopoštovanja i lokusa kontrole.
- Talay, L., & De Coninck, D. (2020). Exploring the link between personality traits and European attitudes towards refugees. *International Journal of Intercultural Relations*, 77, 13-24.
- Vuković, D., & Bošnjaković, J. (2016). Empatija, suosjećanje i milosrđe: psihološke i teološke perspektive. *Bogoslovska smotra*, 86(3), 731-756.
- Vuletić, V., & Pešić, J. (2017). Utjecaj migrantske krize na lokalne zajednice u Srbiji i na mogućnosti za integraciju migrantske populacije. *Forum za sigurnosne studije* (pp. 44-72). Fakultet političkih znanosti-Centar za međunarodne i sigurnosne studije.
- Zapata-Barrero, R. (2009). Policies and public opinion towards immigrants: the Spanish case. *Ethnic and Racial Studies*, 32(7), 1101-1120.
- Župarić-Iljić, D. i Gregurović, M. (2012). Stavovi studenata prema tražiteljima azila u Republici Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, 22(1), 41-62.

Weiner, B. (1980). A cognitive (attribution)-emotion-action model of motivated behavior: An analysis of judgments of help-giving. *Journal of Personality and Social psychology*, 39(2), 186.

PRILOG

Doprinos religioznosti i empatije u objašnjenju stavova lokalne zajednice prema migrantima

Poštovani građani/građanke Sarajeva,

Hvala Vam što sudjelujete u istraživanju koje provodimo u svrhu izrade magistarskog rada na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Zanima nas uloga nekih psiholoških karakteristika u objašnjenju stavova stanovnika SARAJEVA prema migrantima. Anketa je u potpunosti anonimna, a dobiveni podaci koristit će se isključivo u istraživačke svrhe.

Još jednom smo Vam zahvalni što ste izdvojili vrijeme za sudjelovanje u istraživanju.

Šifra:

Spol:

- Muški
- Ženski

Dob (upišite brojčano Vašu dob):

Vaše trenutno (privremeno, trajno) mjesto boravka je Sarajevo:

- Da
- Ne

Vaš stupanj obrazovanja:

- Završeno srednjoškolsko obrazovanje
- Završen prvi ciklus studija (bachelor)
- Završen drugi ciklus studija (magistar)
- Završen treći ciklus studija (doktor znanosti)

Vaš status:

- Student/ica
- Zaposlen/a
- Nezaposlen/a
- Umirovljenik/ca

Smatrate da je Vaš ekonomski status:

- Lošiji u odnosu na druge ljude
- Jednak kao kod drugih ljudi (prosječan)
- Bolji u odnosu na druge ljude

Vaša vjerska pripadnost:

- islamska vjeroispovijest
- katolička vjeroispovijest
- pravoslavna vjeroispovijest
- nešto drugo

U posljednje vrijeme mnogo se govori o migrantskoj krizi, migrantima, azilantima i sl. Koji su izvori iz kojih doznajete informacije o navedenim terminima?

- u okviru školskih ili fakultetskih predmeta
- putem internetskih portala
- preko društvenih mreža (Facebook, Instagram, Twitter...)
- iz dnevnih novina
- preko radio stanice ili televizije
- u razgovoru s prijateljima ili unutar obitelji

IR

Molimo Vas da naznačite u kojoj mjeri se slažete sa dolje navedenim tvrdnjama tako što ćete zaokružiti odgovarajuću vrijednost na skali.

1. Moja vjera je uključena u sve aspekte moga života.

Uopće se ne odnosi na mene 1 2 3 4 5 6 7 U potpunosti se odnosi na mene

2. Tokom života osjetio/la sam prisustvo Božanskog (tj. Boga).

Uopće se ne odnosi na mene 1 2 3 4 5 6 7 U potpunosti se odnosi na mene

3. Iako sam religiozna osoba, ne dozvoljavam da religijska shvatanja utječu na moje svakodnevne aktivnosti.

Uopće se ne odnosi na mene 1 2 3 4 5 6 7 U potpunosti se odnosi na mene

4. Ništa mi nije važnije od služenja Bogu, najbolje što znam.

Uopće se ne odnosi na mene 1 2 3 4 5 6 7 U potpunosti se odnosi na mene

5. Moja vjera ponekad ograničava moje postupke.

Uopće se ne odnosi na mene 1 2 3 4 5 6 7 U potpunosti se odnosi na mene

6. Moja religijska uvjerenja su osnov moga cjelokupnog pristupa životu.

Uopće se ne odnosi na mene 1 2 3 4 5 6 7 U potpunosti se odnosi na mene

7. Trudim da svoja religijska shvatanja primjenim u svim aspektima života.

Uopće se ne odnosi na mene 1 2 3 4 5 6 7 U potpunosti se odnosi na mene

8. Osobe se trebaju okretati Bogu za savjet/vodstvo, kada donose bilo koju važnu odluku.

Uopće se ne odnosi na mene 1 2 3 4 5 6 7 U potpunosti se odnosi na mene

9. Iako sam religiozna osoba, smatram da postoje mnogo važnije stvari u životu.

Uopće se ne odnosi na mene 1 2 3 4 5 6 7 U potpunosti se odnosi na mene

10. Nije toliko važno u što vjerujem sve dok vodim moralan život.

Uopće se ne odnosi na mene 1 2 3 4 5 6 7 U potpunosti se odnosi na mene

IRI

Sljedeće tvrdnje opisuju Vaša razmišljanja i osjećanja u različitim situacijama. Za svaku tvrdnju naznačite koliko dobro Vas opisuje tako što ćete izabrati odgovarajući broj od 1 do 5. Molimo Vas **PAŽLJIVO PROČITAJTE SVAKU TVRDNJU PRIJE NEGO ODGOVORITE!** Budite što je moguće iskreniji u Vašim odgovorima.

Ne opisuje me dobro		Niti me opisuje dobro, niti me ne opisuje dobro		Opisuje me dobro
1	2	3	4	5

	1	2	3	4	5
Često suosjećam s ljudima koji su manje sretni od mene.					
Ponekad mi je teško sagledati stvari iz "tuđeg kuta".					
Ponekad ne žalim previše druge ljude kada se nađu u problemima.					
Zaista se unesem u osjećanja likova iz pročitanih knjiga/romana.					
Prilikom nesuglasica, nastojim sagledati drugačije perspektive prije nego donesem vlastitu odluku.					
Kad vidim da nekoga iskorištavaju, osjećam potrebu da ga zaštitim.					
Ponekad pokušavam bolje razumjeti svoje prijatelje tako što zamišljam kako stvari izgledaju iz njihove perspektive.					
Tuđe nevolje me obično ne uznemiravaju previše.					
Ako sam siguran/na da sam u pravu u svezi nečega, ne gubim vrijeme slušajući argumente drugih osoba.					
Nakon što odgledam predstavu ili film, osjećam se kao da sam ja jedan od likova.					
Ponekad ne žalim previše osobe prema kojima se drugi ponašaju nepravedno.					
Često me pogađaju stvari koje se događaju.					
Vjerujem da postoje dvije strane svakog problema i nastojim sagledati obje.					
Sebe bih opisao/la kao osobu prilično mekog srca.					
Kad sam ljut/a na nekoga, obično se na neko vrijeme nastojim "staviti u njegove cipele".					
Prije nego počnem nekoga kritizirati, prvo pokušam zamisliti kako bih se ja osjećao/la da sam na njegovom mjestu.					

SKALA STAVOVA PREMA MIGRANTIMA

Molimo Vas da procijenite u kojoj mjeri se slažete s dolje navedenim stavkama. Ispod svake stavke zaokružite jedan broj. Značenja brojeva su sljedeća:

1 – U potpunosti se ne slažem

2 – Donekle se ne slažem

3 – Niti se slažem, niti se ne slažem

4 – Donekle se slažem

5 – U potpunosti se slažem

	1	2	3	4	5
Osjećam se nesigurno u prisutnosti migranata.					
Migranti me plaše.					
Osjećam se ugroženo pored migranata.					
Migranti su rizik za druge.					
Migrante treba skloniti u kampove/prihvatne centre.					
Izbjegavam migrante.					
Ne želim imati ništa s migrantom.					
Držim migrante što dalje od sebe.					
Nikada ne bih iznajmio/la stan migrantu.					

UPITNIK ZNANJA O MIGRANTIMA U BOSNI I HERCEGOVINI

1. Što mislite, koliko je ljudi u prethodne dvije godine dobilo azil, odnosno pravo da legalno boravi u Bosni i Hercegovini?
 - a. do 100
 - b. do 1000
 - c. do 10 000
 - d. više od 10 000

2. U Bosni i Hercegovini trenutno boravi otprilike:
 - a. 3000 migranata
 - b. 5000 migranata
 - c. 10 000 migranta
 - d. više od 10 000 migranata

3. Najveći broj migranata koji trenutno borave u Bosni i Hercegovini je iz:
 - a. Afganistana
 - b. Pakistana
 - c. Eritreje
 - d. Maroka

4. Primarni razlog većine migranta za dolazak u Bosnu i Hercegovinu je:
 - a. rat u njihovim matičnim zemljama
 - b. ekonomske prirode
 - c. nezadovoljstvo političkom situacijom u matičnoj zemlji
 - d. prirodne nepogode u matičnoj zemlji

5. Za veliku većinu migranata Bosna i Hercegovina je:
 - a. tranzicijska zemlja

- b. zemlja u kojoj žele naći posao
 - c. zemlja u kojoj se žele zadržati određeni period
 - d. zemlja u kojoj žele trajno ostati
6. Među migrantima u Bosni i Hercegovini najveći je broj:
- a. odraslih muškaraca ili samaca
 - b. obitelji bez djece
 - c. obitelji s djecom
 - d. maloljetnika bez pratnje
7. Većina migranata su:
- a. islamske vjeroispovijesti
 - b. katoličke vjeroispovijesti
 - c. pravoslavne vjeroispovijesti
 - d. ateisti
8. Putovanje migranata do ciljne zemlje traje u prosjeku:
- a. nekoliko mjeseci
 - b. godinu dana
 - c. 3 godine
 - d. 7 godina
9. U Bosni i Hercegovini trenutno postoji:
- a. 3 prihvatna (privremena ili izbjeglička) centra za migrante
 - b. 5 prihvatnih (privremenih ili izbjegličkih) centara za migrante
 - c. 6 prihvatnih (privremenih ili izbjegličkih) centara za migrante
 - d. 8 prihvatnih (privremenih ili izbjegličkih) centara za migrante.
10. Većina migranata koji trenutno borave u Bosni i Hercegovini žele ovdje zauvijek ostati.

- a. Da
- b. Ne

11. Velika većina migranata koji trenutno borave u Bosni i Hercegovini su radno sposobni.

- a. Da
- b. Ne

12. U Bosni i Hercegovini postoji kamp za migrante u koji su smještene migrantske obitelji.

- a. Da
- b. Ne

13. Veći broj migranata je na ulici nego u kampovima za migrante.

- a. Da
- b. Ne

14. Među migrantima u Bosni i Hercegovini ne postoje samohrane majke.

- a. Da
- b. Ne

15. Postoje slučajevi krijumčarenja migranata u Bosni i Hercegovini.

- a. Da
- b. Ne

16. Djeca migranti u Bosni i Hercegovini imaju pravo na formalno obrazovanje.

- a. Da
- b. Ne

17. Migranti koji borave u Bosni i Hercegovini imaju pravo na zdravstvenu zaštitu.

- a. Da
- b. Ne

18. Migranti su ekonomski teret našoj državi.

a. Da

b. Ne